

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΘΑΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΗΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ
ΚΑΙ ΑΙ ΣΛΑΒΙΚΑΙ ΕΠΙΔΡΟΜΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ *

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

ΥΠΟ

ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ Βέης, εἰς τὴν περὶ τοῦ Ἐλκομένου Χριστοῦ τῆς Μονεμβασίας μελέτην του, διέσωσε λαϊκὴν τινα παράδοσιν, προφανῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ κύκλου ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπέρρευσαν αἱ περὶ μετακινήσεως τῶν πληθυσμῶν εἰδήσεις τοῦ χρονικοῦ. Ἡ παράδοσις αὕτη, ὡς ἐσημείωσεν αὐτὴν ὁ Βέης πρὸ τεσσαράκοντα ἕξ περίπου ἔτων (1903) ἐκ στόματος τοῦ ἐκ Μολάων ἀμαξηλάτου Λάμπρου Κουνουπιώτου, ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Τὸν παλιὸ καιρὸ ἀλλόπιστοι πλημμύρισαν ὅλο τὸ Μωριά, σκοτώνοντας καὶ σκλαβώνοντας τοὺς Χριστιανούς. Σὰν ἔφτασαν στὴν ἐπαρχία τοῦ Μυστρᾶ οἱ ἀλλόπιστοι, οἱ δικοὶ μας σκόρπισαν ἄλλοι πρὸς τὴν Τζακωνιά, ἄλλοι πρὸς τὸ Μαραθονήσι καὶ ἄλλους τόπους τῆς Μάνης, γιὰ νὰ φύγουν ἀπὸ ἐκεῖ στὴ Δύση. Οἱ Χριστιανοὶ στὴ Χρῦσαφα καὶ στὰ ὀλογύρα χωριά, σὰν πῆραν εἶδηση, ὅτι οἱ ἀλλόπιστοι φτάνουν, τᾶχασαν, δὲν ἤξεραν τί δρόμο νὰ πάρουν. Ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ πέσαν μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Ρχομενοῦ, ποὺ τότε ἦτανε σὲ μιὰ βασιλικὴ ἐκκλησία κοντὰ στὴ Χρῦσαφα, γυρῶντας ἀπὸ τὴν ἁγία εἰκόνα βοήθεια. Τότε ἡ εἰκόνα ἄρχισε νὰ πετάη, μπροστὰ αὐτῇ, πίσω ὁ λαός. Πῆγε καὶ στάθηκε στὸ νησί τῆς Μονοβάσιας, ποὺ τότε ἦταν ἔρημο καὶ μόνο ὄρνια ἐφώλιαζαν ἐκεῖ. Οἱ Χρυσάφῃτες καὶ λοιποὶ Χριστιανοὶ ἀπὸ τὰ ὀλόγυρα στὴ Χρῦσαφα χωριά ἔτσι γλυτώσανε ἀπὸ τὸ χαλασμὸ τῶν ἀλλόπιστων κτίσανε στὸ νησί, ποὺ ὀδηγηθῆκε ἀπὸ τὴν ἁγία εἰκόνα τοῦ Ρχομενοῦ, τὸ κάστρο καὶ τὴν πολιτεία τῆς Μονοβάσιας καὶ γιὰ τὴ θαυματουργὴ εἰκόνα τὴν ἐκκλησία τοῦ Ρχομενοῦ, ποὺ καὶ τώρα εἶναι ἡ μητρόπολις τῆς Μονοβάσιας»¹.

Ἐκ τῶν εἰδήσεων τοῦ χρονικοῦ, τὰ ἀφορῶντα μὲν τὴν σλαβικὴν ἐπιδρομὴν ἐπὶ Μαυρικίου, εἶδομεν πόθεν ἔχουν πιθανῶς τὴν πηγὴν των καὶ ὁποία ἔννοια πρέπει νὰ δοθῇ εἰς αὐτά, καθὼς καὶ εἰς τὴν πληροφορίαν διὰ τὴν ἐπὶ διακόσια δεκαοκτῶ ἔτη σλαβικὴν κατοχὴν. Τὰ περὶ φυγῆς τοῦ

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 608 τοῦ προηγουμένου τόμου (1956).

1. Ν. Βέης. Ὁ Ἐλκομένος Χριστὸς τῆς Μονεμβασίας μετὰ παρεκβάσεων περὶ τῆς αὐτοῦ Παναγίας τῆς Χρυσάφῃτισης, εἰς Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, τόμος 102, 1933, σελ. 207 - 208.

πληθυσμοῦ τῶν Πατρῶν εἰς Ρήγιον τῆς Καλαβρίας ἀνάγονται πιθανῶς εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 8ου αἰῶνος, εἰς τὰ μετὰ τὸν σλαβικὸν ἐποικισμὸν τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος τούτου ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, συνεπεία τῆς ἀνταρσίας τῶν Σλάβων ἐπὶ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ Εἰρήνης, ὁπότε ἠκολούθησε καὶ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Σταυρακίου εἰς Πελοπόννησον. Τὰ περὶ φυγῆς τῶν κατοίκων τῆς Κορίνθου εἰς Αἴγινα, τοῦ Ἄργους εἰς τὴν νῆσον Ὀρόβην — πρόκειται περὶ νήσου τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου καὶ οὐχὶ περὶ τῆς Ὀρόβης τῆς Εὐβοίας — καὶ τῶν κατοίκων τῆς Λακεδαίμονος εἰς τὴν Σικελίαν, τὰ γύρω ὄρη καὶ τὴν Μονεμβασίαν ἀπηχοῦν ἐνδεχομένως, προκειμένου μὲν περὶ τῆς Κορίνθου, ἀνάμνησιν τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου, ἐν συνδυασμῷ ἴσως πρὸς τὴν ἐπὶ Μαυρικίου σλαβικὴν ἐπιδρομὴν, ἀνάμνησιν τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου ἐπίσης τὰ περὶ Ἄργους, ἐνῶ τέλος τὰ περὶ Λακεδαίμονος ἀποτελοῦν πιθανῶς συνδυασμὸν ἀναμνήσεων τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου, τῆς ἐπὶ Μαυρικίου ἐπιδρομῆς, τῆς σλαβικῆς ἐποικίσεως τοῦ 7ου καὶ 8ου αἰῶνος καὶ τῆς ἐπὶ Θεοφίλου καὶ Μιχαῆλ τοῦ Γ' ἀνταρσίας τῶν Σλάβων τῆς Λακωνικῆς, ὁπότε ἠναγκάσθη ἴσως τμῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Ταύγέτου νὰ μετοικήσῃ πρὸς τὸν Πάρωνα. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Κυριακίδης¹, ἡ φράσις τοῦ χρονικοῦ περὶ τῆς Τζακωνίας «ἐν τοῖς παρακειμένοις ἐκεῖσε τραχινοῖς τόποις, οἱ καὶ ἐπ' ἐσχάτων Τζακωνίαι ἐπωνομάσθησαν» δηλοῖ ὅτι «τὸ ὄνομα Τζακωνίαι εἶναι νέον, πλαστὸν ἐγγὺς τῶν χρόνων, καθ' οὓς γράφει ὁ μυθοπλάστης. Ἄρα καὶ ἡ μετοικεσία τῶν Λακῶνων ἢ Τζακῶνων τούτων εἶναι νέα, εἶναι τῶν ἐσχάτων χρόνων, δηλαδὴ τῶν χρόνων τὸ πολὺ Μιχαῆλ τοῦ Γ'»².

Ἄξια παρατηρήσεως εἶναι προσέτι ἡ ὑπὸ τῆς ἰβηρικῆς παραλλαγῆς μνεία τῆς ἰδιαιτέρας τῶν Λακῶνων διαλέκτου, δηλαδὴ τῆς Τσακωνικῆς τὴν ὁποῖαν διέσωζον οἱ Δεμενῖται τῆς Σικελίας καὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν τὴν πρώτην κατὰ χρονικὴν σειρὰν μνείαν. Ἐπίσης ἀξία παρατηρήσεως εἶναι σχετικῶς μὲ τὴν κρίσιν τῆς Μονεμβασίας ἡ μνεία τοῦ χρονικοῦ ὅτι κατόκησαν εἰς αὐτὴν οἱ κάτοικοι τῆς Λακεδαίμονος «μετὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἐπισκόπου». Ἐὰν ἡ πληροφορία εἶναι ἀληθής, καὶ δὲν ἔχομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου λόγον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶναι ἀνακριβής ἢ πλαστὴ, καὶ ἐὰν ληφθῇ αὕτη ἐπ' ὄψιν ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἐτέραν πληροφορίαν τῆς ἰβηρικῆς παραλλαγῆς περὶ τῆς Λακεδαίμονος ὅτι ὁ Νικηφόρος «ἐπισκοπὴν καὶ αὐθις ταύτην κατέστησε» καθὼς ἐπίσης καὶ μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι κατὰ τὴν 6ην Οἰκουμηνικὴν Σύνοδον τοῦ 680 παρίστατο ὁ Ἐπίσκοπος Λακεδαίμονος Θεόδωστος, καὶ μὲ τὴν ἐτέραν πληροφορίαν τοῦ ὀδοιπορικοῦ τῆς ἀποδημίας τοῦ Ἁγίου Βιλλιβάρδου ὅτι κατὰ τὸ 728 ὑφίστατο ἤδη ἡ πόλις τῆς Μονεμβα-

1. Ἐνθ. ἀν. σελ. 62.

2. Κυριακίδης, ἐνθα ἀνωτ. σελ. 62.

σίας, συνάγεται πάντως ὅτι ἡ κτίσις τῆς δέον νὰ τεθῆ εἰς τὸ ἐνδιάμεσον μεταξύ 680 καὶ 728 διάστημα¹. Πρὸς τὴν σειρὰν τῶν ὡς ἄνω σκέψεων ἡ ὁποία ὀπωσδήποτε προϋποθέτει τὴν καθ' ὄλον τὸν 8ον αἰῶνα ἐρήμωσιν τῆς Σπάρτης, φαίνεται νὰ ἀντιφάσκει, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸ ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων συνταχθὲν τακτικὸν τοῦ παρισινοῦ κώδικος 1555 A, τὸ ὁποῖον μνημονεύει μεταξύ ἄλλων καὶ ἐπισκοπῆς Λακεδαίμονος. Ἀντιθέτως κατὰ τὴν 7ην Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τοῦ 787, ἐπὶ Εἰρήνης, δὲν ἀναφέρεται ἡ παρουσία ἐπισκόπου Λακεδαίμονος, ἐνῶ μνημονεύονται οἱ ἐπίσκοποι Τροϊζηνίας, Μονεμβασίας, Μεσσήνης καὶ Αἰγίνης².

Ἔτεροι πληροφοροὶ τοῦ χρονικοῦ ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ μνεῖα ὅτι τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ Κορίνθου καὶ μέχρι Μαλέου διὰ τὸ τραχὺ καὶ δύσβατον ἦτο καθαρὸν τοῦ Σθλαβηνοῦ ἔθνους καὶ ὅτι εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἤδρευε στρατηγὸς στελλόμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, πληροφοροὶ ἡ ὁποία συμφωνεῖ μὲ τὴν εἶδσιν τοῦ Πορφυρογεννήτου ὅτι ὁ στρατηγὸς εἶχε τὴν ἔδραν του εἰς Κόρινθον, ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ στρατηγοῦ ὁ ὁποῖος ὠνομάζετο Σκληρός, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου Πατρῶν ὁ ὁποῖος ὠνομάζετο Ἀθανάσιος³.

Τὰ περὶ τῆς ἥττης τῶν Σλάβων, τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν, τοῦ ἐποικισμοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ εἰς Λακεδαίμονα πολλαπλῆς προελεύσεως καθὼς καὶ τὰ τῆς φροντίδος διὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σλάβων, συνέπεια τῆς ὁποίας ὑπῆρξε προφανῶς ἡ προαγωγή τῶν Πατρῶν εἰς μητρόπολιν καὶ ἡ ὑπ' αὐτὴν ὑπαγωγή τῶν ἐπισκοπῶν Μεθώνης Κορώνης καὶ Λακεδαίμονος ἐξετάσαμεν ἤδη — ἡ μνεῖα τῆς Μεθώνης καὶ Κορώνης μὲ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα καὶ χωρὶς τὴν ἀφορῶσαν εἰδικῶς τὴν Λακεδαίμονα παρατήρησιν ὅτι «ἐπισκοπὴν καὶ αὐθις ταύτην κατέστησεν» ἡ

1. Πράγματι, ἡ πρώτη μνεῖα περὶ Μονεμβασίας εἶναι ἡ γενομένη εἰς τὸ Ὀδοπορικὸν τοῦ Βυλλιβάρδου (728). Ἀκολουθεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους μνεῖα αὐτῆς ἐν σχέσει μὲ τὴν μέσφ αὐτῆς ἐξάπλωσιν τῆς λοιμώδους νόσου (746), καὶ ἀκολουθεῖ τρίτη εἰς τὴν σειρὰν ἡ μνεῖα ἐπισκόπου Μονεμβασίας εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787). Ἐάν ἡ κτίσις ἀνήγετο εἰς τὸ 587|588, ἔκτον ἔτος τοῦ Μαυρικού, συμφώνως πρὸς τὸ χρονικόν, εἶναι ἀνεξήγητος ἡ ἔλλειψις κάθε μνεῖας περὶ αὐτῆς εἰς τὰ κείμενα τοῦ 7ου αἰῶνος, καὶ ἀκριβέστερον τῆς περιόδου 587-728.

2. Βλέπε Ζακυθηνοῦ, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι, σελ. 45.

3. Ἐπιβεβαίωσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Ἀθανασίου, ἀκμάσαντος ἐπὶ Ταρασίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (784—806) ἔχομεν καὶ ἐκ τῶν κωδικῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Σταυράκη Ἀρσινόου Μπέη. Βλέπε σχετικῶς Νίκου Βέη, Τὸ περὶ κτίσεως τῆς Μονεμβασίας Χρονικόν, Περιοδικὸν «Βυζαντινὰ», Α', 1909, [σελ. 79, ὅπου ἀναγράφεται ὡς πηγή: Verzeichnis der griechischen Bischeofe, Metropolitene und Erzbischeofe von Patrae angefertigt von Stavrakis Prinz Aristarchi-Bey, Grosslogothet und Senator. Ἐν Ernest Gerland, Neue Quellen zur geschichte der Lateinischen Erzbistums Patras. Ἐν Λειψία (παρὰ Teubner), 1903, σ. 247 κ. ἑ.

ὁποία σημαίνει προφανῶς ὅτι εἶχε παύσει νὰ εἶναι ἐπισκοπὴ κατὰ τὸ πρὸ τοῦ 805 διάστημα συντελεῖα τῆς ἐρημώσεώς της, ἔχει τὴν ἔννοιαν ἀσφαλῶς ὅτι αἱ δύο αὗται πόλεις τῆς Μεσσηνίας ἐξηκολούθησαν νὰ εἶναι ἔδραι ἐπισκόπου, κατὰ συνέπειαν οὔτε ἐρημώθησαν οὔτε κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Σλάβων — νομίζω δὲ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀμφιβάλωμεν περὶ τῆς ἀξιολογίας τῶν εἰδήσεων τούτων τοῦ χρονικοῦ. Ὁ Κυριακίδης ὑποστηρίζει τὴν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους πλαστότητα τῶν εἰδήσεων καὶ διαμρφωσιν αὐτῶν κατὰ τὸ συμφέρον τοῦ συντάκτου, νομίζω ὅμως, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ Σπ. Παγουλάτος ὅτι ἡ ὡς ἄνω γνώμη δὲν εὐσταθεῖ διότι ἐκτὸς ἄλλων ὑποτίθεται ὅτι ὁ συντάκτης τῆς κοινῆς πηγῆς τοῦ σχολίου Ἀρέθα καὶ τῆς ἱβηρικῆς παραλλαγῆς μητροπολίτης Πατρῶν εὐρίσκειτο εἰς ἀντιδικίαν πρὸς τὸν μητροπολίτην Κορίνθου, εἶναι ἀκατανόητον δὲ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ τολμήσῃ τὴν ἐμφάνισιν ἀναφορᾶς περὶ τῶν γεγονότων τῆς Πελοποννήσου ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον πλαστὴν καὶ ἀφορῶσαν ζητήματα γνωστὰ πάντως κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο ἀσφαλῶς εὐκόλον νὰ ἀντικρουσθῇ καὶ παρὰ τοῦ ἀντιδικίου μητροπολίτου προσέτι ὅμως καὶ παρὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐξετάζων τὰς ὑποθέσεις τοῦ Στ. Κυριακίδη ὁ Σπ. Παγουλάτος παρατηρεῖ:

«Μελετῶν τις τὰς ὑποθέσεις τοῦ καθηγητοῦ κ. Στ. Κυριακίδου εὐθύς διερωτᾶται: Ἐὰν ὁ μητροπολίτης Πατρῶν χαλκεύει τὸν μῦθον διὰ νὰ στηρίξῃ ἐπὶ κοινωφελοῦς τινος οἰκονομίας τὸ αἰδέσιμον τοῦ θρόνου αὐτοῦ καὶ ἐὰν ἀπηγορεύετο εἰς τὴν αὐτὴν ἐπαρχίαν δύο μητροπόλεις νὰ ὑπάρχουν, ἐπὶ τῇ βᾶσει τίνος κοινωφελοῦς οἰκονομίας προήχθη ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν εἰς μητρόπολιν; Εἰς ἀπλῆν σύμπτωσιν ὀφείλεται ἡ πλαστότης τῆς πληροφορίας τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἡ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους πλαστὴ ἀναφορὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν πρὸς τὸν πατριάρχην ἢ τὸν Αὐτοκράτορα καὶ ἡ ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' πλαστογραφία διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πατρῶν εἰς μητρόπολιν; Εἰς τὸ Βυζάντιον μόνον πλαστογράφοι ὑπῆρχον καὶ ἢ ἀνώτατοι τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντες, οἱ ὅποιοι πρὸς προαγωγὴν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῶν ἐχάλκευον μύθους; Οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐλέγξουν τοὺς μύθους καὶ νὰ διακρίνουν τὴν ἀλήθειαν; Καὶ ἐὰν ὁ μῦθος οὗτος ἐγένετο πιστευτὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἦτο δυνατόν νὰ διαδοθῇ εὐρύτατα ἐν Πελοποννήσῳ; Μεταξὺ Νικηφόρου (802—811) καὶ Λέοντος ΣΤ' (886—912) ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα μεσολαβεῖ, ὥστε νὰ σταθῇ τοιαύτης ὀλικῆς πλαστογραφία. Ὁ Μητροπολίτης Κορίνθου δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλέγξῃ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν ὡς ἔπραξεν ὁ Μονεμβασίας διὰ τὸν Κορίνθου, ὅστις ὅμως σημειωτέον παραδέχεται τὰ τῆς ἐρημώσεως τῆς Πελοποννήσου;»¹.

1. Σπ. Παγουλάτου, Οἱ Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ, 1948, σελ. 18 · 19.

Ἐν συμπεράσματι, νομίζω καὶ ἐγώ, συμφωνῶν ἀπολύτως μετὰ τοῦ Σπ. Παγουλάτου ὅτι «εἶναι παρακεινδυνευμένον νὰ δεχθῶμεν τὰς λαβυρινθῶδεις ὑποθέσεις τοῦ κ. Κυριακίδου περὶ τῆς σκοπιμότητος ἐκάστου σημείου τοῦ χρονικοῦ»¹ κατὰ συνέπειαν δεόν νὰ γίνῃ δεκτὴ ἢ ἐπὶ μέρους ἀκρίβειαν τῶν πληροφοριῶν αὐτοῦ καὶ εἰδικῶς τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ ἐπὶ Νικηφόρου συμβάντα, χωρὶς τοῦτο νὰ συνεπάγεται τὴν ἀπόλυτον ἀκρίβειαν τοῦ συνόλου τῶν εἰδήσεων.

Τὴν ἐπὶ μέρους ἀκρίβειαν τῶν πληροφοριῶν τοῦ χρονικοῦ, χωρὶς νὰ προκύπτῃ ἐκ τούτου ἀναγκαίως ἢ παραδοχὴ τοῦ συνόλου αὐτῶν, ἀποκρούει ὁ Π. Χαρανῆς εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω μελέτην του περὶ Νικηφόρου. Εἰς τὸν ἐπίλογον τῆς μελέτης του ταύτης ἀναλύων τὸ ἔργον τοῦ Δ. Ζακυθνοῦ «Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι» καὶ ἐπικρίνων τὴν παρ' αὐτοῦ παραδοχὴν μέρους τῶν εἰδήσεων τοῦ χρονικοῦ ἐνῶ ἀπορρίπτει οὗτος τὴν εἶδησιν περὶ τῆς ἐπὶ διακόσια δεκαοκτῶ ἔτη βαρβαρικῆς κατοχῆς, παρατηρεῖ ὅτι: «if the statement concerning the invasion of the Peloponnesus lacks significance, i. e., is inaccurate, then the statement that the Peloponnesians migrated to Sicily and southern Italy must also be inaccurate. But while rejecting the first statement, Zakythinus accepts the second as most probably accurate»².

Ὁ Χαρανῆς κατηγορεῖ τὸν Ζακυθινὸν ἐπὶ ἀσυνεπείᾳ καὶ ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν του πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀληθεύουν αἱ συνέπειαι τῆς ὑποτιθεμένης σλαβικῆς κατοχῆς, ἐνῶ ἀπορρίπτεται ἡ τελευταία αὕτη. Νομίζω ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι ὁ Ἑλληνοαμερικανὸς καθηγητὴς δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὅτι ἔργον ὡς τὸ χρονικὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συμπύλημα διαφόρων πηγῶν — ἀντιθέτως πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηριζομένην ἄποψιν ὅτι τὸ χρονικὸν ἀντλεῖ ἔξ ἐνὸς κειμένου μόνον, χρονογραφίας τινος γραφείσης μεταξὺ 805 καὶ 932³, νομίζω ἀντιθέτως, ὡς διεπιστώσαμεν ἤδη, ὅτι ἀντλεῖ ἐκ διαφόρων πη-

1. Αὐτόθι, σελ. 18.

2. Βυζαντινά — Μεταβυζαντινά, I, 1946, σελ. 89.

3. Τὸ χρονικὸν ὡς ἔργον πελοποννησιακοῦ κυρίως ἐνδιαφέροντος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀντλῇ ἐν τῷ συνόλῳ του ἐκ χρονογραφίας γενικοῦ περιεχομένου ὡς ὑποθέτει ὁ κ. καθηγητὴς. Ἡ ὑπόθεσις μάλιστα τὴν ὑποίαν διατυπώνει οὗτος ὅτι ἡ χρονογραφία αὕτη περιελάμβανε καὶ τὸ διασωθὲν ἀπόσπασμα τοῦ «Scriptor incertus de Leone Armenio» ὡς καὶ τὸ συσχετισθὲν πρὸς τὸ τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Grégoire (Byzantion XI, 1936, σ. 417) ἔτερον διασωθὲν ἀπόσπασμα περὶ τῆς ἡττης τοῦ Νικηφόρου τοῦ Α' ὑπὸ τῶν Βουλγάρων εἶναι κατὰ τὴν γνώμην μου ἐντελὸς ἀβάσιμος. Τὸ ὡς ἄνω ἀπόσπασμα εἶναι γενικῶς δυσμενὲς πρὸς τὸν Νικηφόρον ἐνῶ ἢ ὑπὸ τοῦ χρονικοῦ μνεία τοῦ Νικηφόρου εἶναι μᾶλλον εὐμενῆς πρὸς αὐτὸν ἐφ' ὅσον ἐξαιρεῖ τὸν κατόπιν τῶν ἐνεργειῶν του ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σλάβων. Κατὰ συνέπειαν ἀποκλείεται κάθε συνάφεια τῶν δύο κειμένων.

γῶν, ὡς μία τῶν ὁποίων ἀναφέρεται ρητῶς ὁ Εὐάγριος—εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιάσῃ τὸ παράδοξον τοῦτο· ὄρισμένοι δηλαδὴ τῶν εἰδήσεών του ἀφορῶσαι τὴν φυγὴν καὶ τὸν ἐπαναλατρισμὸν τῶν πληθυσμῶν νὰ ἀληθεύουν ἐνῶ ἡ ἐγκατάστασις τῶν Σλάβων εἰς Πελοπόννησον κατὰ τὸ βον ἔτος τοῦ Μαυρικίου νὰ μὴ εἶναι ἀκριβής. Αἱ διάφοροι αὗται εἰδήσεις περὶ μετοικήσεων προϋποθέτουν βεβαίως ξενικὴν τινα εἰσβολήν, ὅχι ὅμως κατ' ἀνάγκην εἰσβολὴν λαβοῦσαν χώραν καθ' ὄρισμένην χρονολογίαν· αὕτη δυνατὸν νὰ ἦτο καὶ προγενεστέρα τοῦ Μαυρικίου καὶ ἄσχετος πρὸς τοὺς Σλάβους, π. χ. τοῦ Ἄλαρίχου ἢ καὶ τῶν Οὐννων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, δυνατὸν νὰ συνέβη ἐπὶ Μαυρικίου χωρὶς ὅμως ἐγκατάστασιν τῶν Ἀβάρων ἢ τῶν Σλάβων ἢ καὶ δυνατὸν νὰ ἦτο καὶ μεταγενεστέρα, δηλαδὴ τοῦ 7ου, τοῦ 8ου ἢ καὶ τοῦ 9ου ἀκόμη αἰῶνος.

Ὁ ὡς ἄνω καθηγητὴς εἰς ἑτέραν μελέτην του δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰ «Byzantino-Slavica» τῆς Πράγας προσκομίζει εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἐκτεθείσης ἀνωτέρω ἀπόψεώς του, τὰ ἀποτελέσματα ἀνασκαφῶν γενομένων πρὸ ἐτῶν ἐν Κορίνθῳ, καθ' ἃς ἀνευρέθησαν τάφοι περιέχοντες εὐρήματα ὅμοια πρὸς ἀνάλογα τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος¹, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ διαπιστωθὲν κενὸν εἰς τὰ νομισματικὰ εὐρήματα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς τῆς περιοχῆς Κορίνθου ἀπὸ τῆς ἀνόδου τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου (668) μέχρι τῆς ἀνόδου τοῦ Νικηφόρου τοῦ Α' (802). Ἀμφότερα τὰ προσκομιζόμενα στοιχεῖα δὲν ἐπιβεβαιοῦν τὴν ἀποψιν περὶ τῆς ἐπὶ διακόσια δεκαοκτὼ ἔτη βαρβαρικῆς κατοχῆς, ἀπὸ τοῦ Μαυρικίου μέχρι τοῦ Νικηφόρου. Τὰ εὐρήματα τῆς Κορίνθου, ἀναγόμενα εἰς τὸν 7ον αἰῶνα—ἐὰν ἡ χρονολόγησις εἶναι ὀρθή—δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συσχετισθοῦν πρὸς ἐπιδρομὴν τοῦ βου, τὴν ὑποτιθεμένην ὅτι ἔλαβε χώραν ἐπὶ Μαυρικίου. Θὰ ἦτο συμφωνότερον πρὸς τὰ πράγματα ἐὰν ἤθελον συσχετισθῆ πρὸς ἐπιδρομὴν τινα ἐπὶ Ἡρακλείου, συμβῆσαν πρὸ τοῦ 626, ὅτε ἀπεχώρησαν ὀριστικῶς οἱ Ἄβαροι ἐξ Ἀνατολῆς. Ὡσαύτως τὸ σημειούμενον κενὸν εἰς τὰ νομισματικὰ εὐρήματα μεταξὺ 668 καὶ 802 δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς διακοπῆς τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μαυρικίου².

Ὁ αὐτὸς καθηγητὴς εἰς ἑτέραν μελέτην του ὑπὸ τὸν τίτλον «On the

1. Βλέπε Davidson ἐν «Hesperia», τόμ. 6, 1937, σελ. 227 - 240.

2. Περὶ τῆς σημασίας τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων τῆς Κορίνθου ἐπραγματεύθη διεξοδικῶς ἀρνούμενος τὴν βαρβαρικὴν προέλευσίν των, ὁ Δ. Ι. Πάλλας εἰς τὴν μελέτην του, Τὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια τῆς καθόδου τῶν βαρβάρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, «Ἑλληνικά», τόμ. 14, σελ. 87 - 105, Θεσσαλονίκη 1955, ὅπου ἐξετάζονται καὶ συζητοῦνται λεπτομερῶς αἱ διατυπωθεῖσαι περὶ αὐτῶν γνώμαι. Βλέπε ἐπίσης Δ. Ι. Πάλλας, Αἱ «βαρβαρικαὶ» πόρται τῆς Κορίνθου. Πραγματῶν Θ' Βυζαντινολογ. Συνεδρίου Θεσσαλονίκης Α' (1954) σ. 340 κ. ἑ.

Slavic Settlement in the Peloponnesus» (Byz. Zeitschrift, 46, 1953, σελ. 91-103) ἀσχολούμενος μὲ τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν «Ἐπετηρίδα τῆς Ἑταιρίας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» ἐργασίαν μου ἐπὶ τοῦ χρονικοῦ (Περὶ τοῦ «Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας», Ἐπετ. Βυζ. Σπ. 21, 1951, σ. 238-253), παρ' ὅτι δέχεται κατ' ἀνάγκην τὴν προσκομισθεῖσαν ἀποδείξιν ὅτι τὸ χρονικὸν ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὑποτιθεμένην ἀβαρικὴν ἐπὶ Μαυρικίου ἐπιδρομὴν παραθέτει αὐτούσια ἐπὶ λέξει χωρία τοῦ Προκοπίου ἀφορῶντα τὴν οὐννικὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδρομὴν, ἐμμένει ἐν τούτοις εἰς τὸ τελικὸν συμπέρασμα τῆς εἰδικῆς ἐπὶ τοῦ χρονικοῦ μελέτης του ὅτι «it can now be affirmed in unmistakable and unambiguous terms that the chronicle of Monemvasia is absolutely trustworthy and constitutes one of the most precious sources on the Avar and Slav penetration of Greece during the reign of Maurice». (The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlements in Greece, εἰς Dumbarton Oaks Paper, No V, 1950, σελ. 163).

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐλπίζω νὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ σημειώσω ποῦ συγκεκριμένως, κατὰ τὴν γνώμην μου, παρουσιάζονται κενὰ εἰς τὴν ἐπιχειρηματολογίαν καὶ τὴν ἐν γένει λογικὴν θεμελίωσιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Ἑλληνοαμερικανοῦ καθηγητοῦ :

Ὁ κ. Χαρανῆς ἐστήριξε κυρίως τὴν ἄποψίν του περὶ πλήρους ἀξιοπιστίας τοῦ χρονικοῦ εἰς τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Κουγέα Σχόλιον τοῦ Ἀρέθα. Βεβαίως ἡ σημασία τοῦ ὡς ἄνω σχολίου εἶναι μεγίστη, κυρίως διότι ἡ δημοσιεύσις του ἐπεβεβαίωσε τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ χρονικὸν δὲν ἀποτελεῖ συμπλήρωμα μεταγενέστερον, τοῦ 16ου αἰῶνος, καὶ κατέστησε προφανῆ τὴν ὑπαρξίν κοινῆς πηγῆς χρονικοῦ καὶ σχολίου γραφείσης μεταξὺ 805 καὶ 932, ταῦτα ὅμως οὐδόλως ἀφοροῦν τὴν ἀξιοπιστίαν αὐτῶν καθ' ἑαυτῶν τῶν κοινῶν εἰδήσεων χρονικοῦ καὶ σχολίου καὶ μάλιστα τῆς τοιαύτης περὶ σλαβικῆς κατοχῆς τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ 587/588 μέχρι τοῦ 805/806, ἐὰν αὕτη δὲν διαπιστοῦται καὶ ἄλλοθεν. Ἄλλοτερον ἐπιχείρημα διὰ τοῦ ὁποίου ζητεῖ νὰ στηρίξῃ ὁ κ. Χαρανῆς τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς εἰδήσεως τοῦ χρονικοῦ περὶ καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ἐπὶ Μαυρικίου καὶ ἐγκαταστάσεως ἐν αὐτῇ, ἀποτελεῖ τὸ γνωστὸν χωρίον Μιχαὴλ τοῦ Σύρου, τοῦ 12ου αἰῶνος, περὶ καταλήψεως τῆς Κορίνθου ὑπὸ τῶν Σλάβων, ἐπὶ Μαυρικίου, (Byz. Zeit. 46, σελ. 93), τὸ ὁποῖον, σημειωτέον ὅμως, κάμνει λόγον περὶ ἀμαξῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφόρτωναν οἱ Σλάβοι τὴν λείαν των, ἐξ οὗ καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι ἐπρόκειτο περὶ προσκαίρου ἐπιδρομῆς καὶ οὐχὶ περὶ ἐγκαταστάσεώς των. Ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ κ. Χαρανῆς εἰς ἕτερον σημείον τῆς αὐτῆς μελέτης του¹ κατόπιν τῆς προσκομισθείσης μαρτυρίας

1. Byz. Zeit. 46, σελ. 100-101.

τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κορίνθου Ἀναστάσιον, χρονολογούμενης ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 591, ἀναγκάζεται νὰ δεχθῆ ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἐξουσία εἶχεν ἀποκατασταθῆ εἰς τὴν Κόρινθον ἤδη πρὸ τοῦ 586, ἦτοι πρὸ τῆς ὑποτιθεμένης καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὸ 587/588, διαχωρίζων οὕτω τὰ δύο γεγονότα, ἐξ οὗ καὶ ἔπεται ὅτι χάνει κάθε βάσιν ἢ τεκμηρίωσις τῆς καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου ἐκ τῆς προσωρινῆς λαφυραγωγίας τῆς Κορίνθου. Κατόπιν τούτου ἡ ἐπὶ Μαυρικίου κατάληψις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει τὸ χρονικόν, δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἄλλοθεν καὶ κατὰ συνέπειαν καθίσταται πολὺ πιθανόν ὅτι προέκυψεν ἐκ παρανοήσεως, ὅπως, κατὰ τὸν κ. Χαρανῆν, προέκυψεν ἐκ παρανοήσεως καὶ ἡ εἶδησις ἢ περιεχομένη εἰς τὴν ἀναφορὰν τοῦ μητροπολίτου Μονεμβασίας περὶ καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Οὐνιγάρων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Τοῦτο ἄλλωστε προκύπτει σαφῶς ἐκ τῆς διαπιστουμένης εἰς τὴν ὡς ἄνω μελέτην μου συγγενοῦς φραστικῆς διατυπώσεως τοῦ χωρίου τοῦ χρονικοῦ περὶ τῆς σλαβικῆς ἐπιδρομῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τοῦ χωρίου τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ πραγματευομένου περὶ τῆς ἐπὶ Ἡρακλείου σλαβικῆς ἐπιδρομῆς εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας (Migne, Patrologia Graeca, τόμ. 116, στ. 1325). Πρὸς τὴν ὡς ἄνω διαπιστωσιν φραστικῆς συγγενείας πρὸς τὰ Βιβλία Θαυμάτων δὲν ἀπέδωσε τὴν δέουσαν προσοχὴν ὡς ὄφειλε ὁ κ. Χαρανῆς, οὔτε καὶ μνημονεῦει καὶ ταύτην, ἐνῶ ἐξετάζει, ὡς εἶδομεν τὴν διαπιστωθεῖσαν φραστικὴν σχέσιν πρὸς τὰ χωρία τοῦ Προκοπίου. Ἡ σημασία ὅμως τῆς ὡς ἄνω φραστικῆς συμπτώσεως χρονικοῦ καὶ Βιβλίων Θαυμάτων εἶναι βασικὴ. Ἐφ' ὅσον ἡ ἐπὶ Μαυρικίου κατάληψις τῆς Πελοποννήσου ἔχασε τὴν ἐπιβεβαίωσίν της ἐκ τῆς εἰδήσεως τοῦ Μιχαῆλ τοῦ Σύρου περὶ λαφυραγωγίας τῆς Κορίνθου ἀποσπασθεῖσα ταύτης, ἀποκτῶμεν τὴν εὐχέρειαν νὰ τοποθετήσωμεν τὴν εἰς Πελοπόννησον ἐπιδρομὴν ἐπὶ Ἡρακλείου ἢ καὶ μετέπειτα, ὡς μᾶς ἐπιτρέπει τὸ σύνολον τῶν εἰς χεῖρας μας ἱστορικῶν δεδομένων. Βάσει τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ τὴν ἐσφαλμένην ἐκ μέρους τοῦ χρονικοῦ τοποθέτησιν τῆς καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ Μαυρικίου, ὡσαύτως δὲ τὸν λόγον τῆς ὑπὸ τοῦ χρονικοῦ χρησιμοποίησεως τῶν εἰδήσεων τοῦ Προκοπίου καὶ τῆς συσχετισεῶς των πρὸς τὰ ὑποτιθέμενα ἐπὶ Μαυρικίου συμβάντα. Ὁ συντάκτης τῆς κοινῆς πηγῆς σχολίου Ἀρέθα καὶ χρονικοῦ, γράφων πιθανῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰῶνος ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ ἢ ἐνδεχομένως ὁ συντάκτης τοῦ συναξαρίου ἐκ τοῦ ὁποίου ἦντλησε, θέλει νὰ ἐξηγήσῃ καὶ χρονολογήσῃ τὴν παρουσίαν τῶν Σλάβων εἰς Πελοπόννησον. Δὲν εὕρισκει ὅμως εἰς τὰς προσιτὰς εἰς αὐτὸν πηγὰς παρὰ μόνον τὰς εἰδήσεις τοῦ Προκοπίου, τοῦ Εὐαγγρίου, τοῦ Θεοφυλάκτου τοῦ Σιμοκάττη, τοῦ Θεοφάνους καὶ τῶν Βιβλίων Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τὰς συσχετίζει, τὰς συνδυάζει

καὶ μὲ ἐπιτοπίους προφορικὰς ἢ καὶ γραπτὰς παραδόσεις καὶ στηριζόμενος εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Βιβλίων Θαυμάτων μνεῖαν τῆς σλαβικῆς ἐπιδρομῆς εἰς Ἑλλάδα ἀμέσως μετὰ τὰς ἐπὶ Μαυρικίου ἐπιδρομὰς πλάθει ἐκ παρανοήσεως τὸν μῦθον περὶ ἐνάργεως τῶν σλαβικῶν ἐγκαταστάσεων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μαυρικίου, ἐνῶ ἢ ἐπὶ Μαυρικίου ἐπιδρομὴ ὑπῆρξεν ἀπλῶς ἐπιδρομὴ ληστρική. Ἄλλωστε εἰδήσεις περὶ οὐννικῶν, ἀβαρικῶν καὶ σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ἐπακολουθοῦν ἀλλεπάλληλοι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι καὶ τοῦ Ἡρακλείου. Τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ Προκοπίου, τοῦ Ἀγαθία, τοῦ Μενάνδρου, τοῦ Ἐΐαγρίου, τοῦ Ἰωάννου Βιλαρενσις, τοῦ Ἰωάννου Ἐφέσου, τοῦ Θεοφυλάκτου τοῦ Σιμοκάττη, τοῦ Ἰσιδώρου Σεβίλλης, τοῦ πρεσβυτέρου Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἐμέσσης, τοῦ ἐπισκόπου Νικίου Ἰωάννου καὶ τέλος τῶν Βιβλίων Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ὁμιλοῦν περὶ ἐπιδρομῶν καὶ καταλήψεως τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ βαρβάρων, ἐκάστη ὁμως νεωτέρα εἰδήσις περὶ ἐπιδρομῆς προϋποθέτει ὅτι ἡ προγενεστέρα ταύτης δὲν εἶχε καταλήξει εἰς ὀριστικὴν κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν βαρβάρων καὶ ἐγκατάστασιν αὐτῶν. Μόνον ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐντεῦθεν αἱ εἰδήσεις ὁμιλοῦν πλέον σαφῶς περὶ ἐγκαταστάσεως τῶν ἐπιδρομῶν. Τὸ προκύπτον συμπέρασμα εἶναι σαφές. Μετὰ τὴν ὑποτιθεμένην κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Σλάβων ἐπὶ Μαυρικίου ἠκολούθησαν αἱ ἀναγραφόμεναι ἐπιδρομαὶ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου Σεβίλλης, τοῦ πρεσβυτέρου Θωμᾶ, τοῦ ἐπισκόπου Νικίου καὶ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων. Πῶς ἦτο δυνατόν ὁμως νὰ εἶχε καταληφθῆ ἡ Ἑλλάς ὑπὸ τῶν Σλάβων ἐπὶ Ἡρακλείου, κατὰ τὸν Ἰσιώρον Σεβίλλης καὶ τὸ Βιβλίον Θαυμάτων, ἐὰν εἶχεν ἤδη προηγουμένως καταληφθῆ ὑπ' αὐτῶν ὀριστικῶς ἐπὶ Μαυρικίου;¹.

Ἡ πληροφορία τοῦ χρονικοῦ περὶ τῆς καθαρότητος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν Σλάβων ἐπιβεβαιοῦται ἐκ πολλαπλῶν πηγῶν. Σχετικῶς μὲ τὴν Μάνην ὁ Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος μαρτυρεῖ ῥητῶς :

«Ἰστέον ὅτι οἱ τοῦ κάστρου Μαίνης οἰκήτορες οὐκ εἰσὶν ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν προσηθέντων Σκλάβων, ἀλλ' ἐκ τῶν παλαιότερων Ρωμαίων, οἱ

1. Ὁ αὐτὸς καθηγητὴς εἰς ἑτέραν μελέτην του, ἐξαιρετικῆς πράγματι σπουδαιότητος, δημοσιευθεῖσαν προσφάτως εἰς τὸν τόμον Late Classical and Mediaeval Studies in honor of Albert Mathias Friend, JR., ὑπὸ τὸν τίτλον *Hellas in the Greek Sources of the sixth, seventh and eighth centuries*, (Princeton University Press, 1955, σελ. 161 - 176), ἐξετάζει τὴν χρῆσιν τοῦ ὄρου Ἑλλάς εἰς τὰς ἑλληνικὰς πηγὰς τοῦ 6ου, 7ου καὶ 8ου αἰῶνος καὶ ἀποδεικνύει ὀριστικῶς ὅτι ὑπὸ «τὴν Ἑλλάδα πάσαν» τοῦ γνωστοῦ χωρίου τοῦ Ἐΐαγρίου πρέπει νὰ νοεῖται, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ὑποστηρικθεῖσαν ὑπὸ τῶν Παπαρρηγοπούλου, Ηορτί καὶ Ἀμάντου ἀποψιν, ἡ κυρίως Ἑλλάς καὶ οὐχὶ ἢ μέχρι τοῦ Δουνάβεως ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν περιοχὴ τῆς Βαλκανικῆς.

καὶ μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τῶν ἐντοπίων Ἕλληνες προσαγορεύονται διὰ τὸ ἐν τοῖς προπαιαίοις χρόνοις εἰδωλολάτρας εἶναι καὶ προσκνητὰς τῶν εἰδώλων κατὰ τοὺς παλαιούς Ἕλληνας οἵτινες ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αἰοιδίμου Βασιλείου βαπτισθέντες χριστιανοὶ γεγόνασιν»¹

Ὁ Max Vasmer εἰς τὴν μελέτην του *Die Slaven in Griechenland* παρέχει πίνακα τῶν σλαβικῶν τοπωνυμιῶν τῆς Ἑλλάδος κατὰ γεωγραφικὰς ἐνότητας. Ὡς πρὸς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Πελοποννήσου παρέχει τοὺς ἐξῆς ἀριθμούς: Κόρινθος: 24, Ἀργολίς: 18, Ἀχαΐα: 95, Ἥλις: 35, Τριφυλία: 44, Ἀρκαδία: 94, Μεσσηνία: 43, Λακωνία: 81, ἤτοι ἐν συνόλῳ 434 τοπωνύμια, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντιστοιχοῦν 311 εἰς τὴν δυτικὴν καὶ κεντρικὴν Πελοπόννησον, ἤτοι Ἀχαΐαν, Ἥλιδα, Τριφυλίαν, Ἀρκαδίαν καὶ Μεσσηνίαν καὶ μόνον 123 εἰς τὴν Ἀνατολικήν, ἤτοι Κόρινθον, Ἀργολίδα καὶ Λακωνίαν². Οὕτως, ἐκ τῆς ἐκτάσεως τῶν σλαβικῶν τοπωνυμιῶν, βεβαιοῦται, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, ἡ πληροφορία τοῦ χρονικοῦ περὶ καθαρότητος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος ἀπὸ τῶν Σλάβων. Ἐξ ἄλλου, ὡς εἶναι εὐκόλον νὰ διαπιστωθῇ, ἡ ἐπέκτασις τῆς πνευματικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Μητροπολίτου Πατρῶν ἐπὶ τῶν ἐπισκοπῶν Μεθώνης, Κορώνης καὶ Λακεδαίμονος ἐγένετο εἰς περιοχὰς ὅπου ἐμφανίζεται σήμερον σεβαστὸς ἀριθμὸς σλαβικῶν τοπωνυμιῶν. Ἀσφαλῶς τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν.

Ἡ ὡς ἄνω ἄποψις, περὶ καθαρότητος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν Σλάβων, ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῆς σημερινῆς γλωσσικῆς καταστάσεως τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν γλωσσικῶν ιδιωμάτων αὐτῆς. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Πελοποννήσου σώζονται τὰ δύο ἐκ τῶν πλέον ἀρχαϊκῶν νεοελληνικῶν ιδιωμάτων: Τὸ ἰδιῶμα τῶν Τσακῶνων ἢ ἀκριβέστερον ἡ τσακωνικὴ γλῶσσα, κατ' εὐθειαν ἀπόγονος τῆς ἀρχαίας δωρικῆς, γλῶσσα, παρὰ τὴν μικρὰν ἑκτασίν της καὶ τὴν μὴ φιλολογικὴν καλλιέργειάν της, ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν νεοελληνικὴν καὶ παράλληλος πρὸς αὐτήν, ἀξία δὲ ἰδιαιτέρας προσοχῆς διὰ τὴν ὑπ' αὐτῆς διατήρησιν ἀρχαίων δωρισμῶν ὅπως ἡ παναρχαία προφορὰ τοῦ *η* ὡς *α* — ἄ μάτη, ἡ μητέρα κτλ. καὶ τὸ ἰδιῶμα τῆς Μάνης, ἢ τὰ μανιάτικα, ἐν ἐκ τῶν πλέον ἀρχαϊκῶν νεοελληνικῶν ιδιωμάτων, τὸ ὁποῖον ἐκτὸς ἄλλων διατηρεῖ τὴν ἰδιαιτέραν προφορὰν τοῦ *υ* ὡς *ου*. Φαίνεται ὅτι τὰ μανιάτικα ἐπεξετείνοντο ἄλλοτε εἰς μέγα μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ ὅτι ὁ εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Μάνης περιορισμὸς τῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς φυγῆς τῶν πληθυσμῶν πρὸς τὰ παράλια συνεπέειξ τῶν ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν. Τὴν ἄλλοτε εὐρύτεραν ἑκτασιν τοῦ σημερινοῦ ιδιώματος τῆς Μάνης εἰς μέγα μέρος τῆς Πελοποννήσου

1. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *ἐκδ. Βόννης, τόμ. 3ος, σελ. 224.*

2. Βλέπε Ζακυθηνῶ, *Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι*, σελ. 82, ὅθεν καὶ ἐμμέσως παραλαμβάνο.

συμπεραίνω ἕξ ὠρισμένων μορφολογικῶν σχηματισμῶν κοινῶν εἰς τὰ μανιάτικα καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ὀμιλουμένην εἰς τὴν ὑπόλοιπον Πελοπόννησον — α' πληθυντικὸν πρόσωπον τοῦ ῥήματος εἰς -ομε ἀντὶ -ομε, γράφομε ἀντὶ γράφουμε, κτλ. — καθὼς ἐπίσης καὶ ἐκ τῆς ἐπὶ μέρους ἐπιβιώσεως εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Πελοποννήσου ὅπου δὲν ὀμιλοῦνται μανιάτικα, γραμματικῶν σχηματισμῶν ποῦ ἀνήκουν κυρίως εἰς αὐτά. Π. χ. *ἐξιούναμε* εἰς τὰ Βρέσθена — παράβαλε μὲ τὸ *μαζεύτηνα*, δηλαδὴ *μαζεύτηκαν*, τῶν μανιάτικων — ¹. Ἐὰν μάλιστα ληφθῆ ὑπ' ὄφιν ὅτι συγγένειαν πρὸς τὸ ἰδιώμα τῆς Μάνης παρουσιάζουν καὶ τὰ σωζόμενα μέχρι σήμερον ἰδιώματα τῶν Μεγάρων, τῆς Αἰγίνης, τῆς Κύμης καὶ τὸ ἐκλείψαν ἤδη παλαιοαθηναϊκόν, τὰ ὅποια ἐκτὸς ἄλλων κοινῶν σημείων, ὡς τῆς διατηρήσεως τῆς ἀρχαίας προφορᾶς τοῦ υ, παρουσιάζουν καὶ μορφολογικοὺς τύπους ἀνάλογους πρὸς τοὺς μνημονευθέντας ἀνωτέρω ὡς ἐπιβιοῦντας καὶ εἰς τὴν λοιπὴν ἐκτὸς τῆς Μάνης Πελοπόννησον — ἐλύθηνα, ἐστάθηνα — ², θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ἰδιώματα ταῦτα — μανιάτικα, μεγαρίτικα, αἰγινήτικα, παλαιοαθηναϊκά, κουμιώτικα, χαρακτηριστικῆ σχετικῶς εἶναι καὶ ἡ πληροφορία τοῦ χρονικοῦ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κορίνθου εἶχαν μεταναστεύσει εἰς τὴν Αἶγιναν, ὅθεν πιθανῶς καὶ τὰ αἰγινήτικα — ἀπετέλουν ἄλλοτε συνεχομένην γλωσσικὴν περιοχὴν ἐκτεινομένην ἀπὸ τῆς Μάνης μέχρι τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Εὐβοίας, ἡ ὅποια καὶ διεσπᾶσθη διὰ τῶν σλαβικῶν καὶ ἀλβανικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἐποικήσεων. Ὅπως δὲ συμβαίνει σήμερον μὲ τὴν βαθμιαίαν ἐκτόπισιν τῆς ἀλβανικῆς ἐκ τῆς Ἀττικῆς, τὴν ὁποίαν ὁμως δὲν ἀντικαθιστᾷ τὸ παλαιοαθηναϊκὸν ἰδιώμα τὸ ἐκτεινόμενον ἄλλοτε εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἀλλ' ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ, ἡ σημερινὴ γλῶσσα τῶν Ἀθηνῶν, πιθανῶς τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς Πελοπόννησον κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἡ γλωσσικὴ συνοχὴ ταύτης διεσπᾶσθη πιθανῶς ἐν μέρει διὰ τῶν σλαβικῶν ἐποικήσεων εἰς τὴν δυτικὴν, κεντρικὴν καὶ νότιον περιοχὴν τῆς χερσονήσου καὶ διὰ τῆς συνεπειᾶς τούτων μερικῆς φυγῆς τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν πρὸς τὰ παράλια, τὰς πόλεις, τὰ ὄρη καὶ τὰς πέριξ νήσους. Ὅταν μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν Σλάβων καὶ τὸν βαθμιαῖον ἐξελληνισμόν αὐτῶν ἡ ἑλληνικὴ ἀνέκτησε τὰς περιοχὰς ταύτας — κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μάζαρι μέχρι τοῦ 15ου αἰῶνος ἐσώζετο ἡ ἰδιαίτερα διάλεκτος τῶν Σλάβων τῆς Πελοποννήσου, εἶναι δὲ ἀξία ἰδιαίτερας προσοχῆς καὶ μελέτης συνθηματικὴ τις γλῶσσα ὀμιλουμένη εἰς τὴν Στέμνιτσαν τῆς Γορτυνίας, τὰ στεμνιτσιώτικα, τὰ ὅποια ἐκτὸς τῶν συνήθων εἰς τὰ μαστόρικα ἀναστροφῶν τῶν λέξεων περιέχουν καὶ ἀγνώστου προελεύσεως ξενικά τινα στοιχεῖα — δὲν ἦτο πλέον τὸ παλαιὸν τοπικὸν ἰδιώμα, τὸ συγγενὲς πιθανῶς μὲ τὰ μανιάτικα, τὸ ὁποῖον ἐπεκρά-

1. Βλέπε, Τριανταφυλλίδη, *Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ, Εἰσαγωγή*, σελ. 235 - 236.

2. Βλέπε Τριανταφυλλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σελ. 241.

τησεν εἰς τὰς περιοχὰς αὐτάς, ἀλλ' ἡ γλῶσσα τῶν πόλεων, ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δηλαδὴ ἡ μεσαιωνικὴ βυζαντιακὴ κοινὴ τὴν ὁποίαν ἔφεραν ὀπίσω οἱ ἐκ τῶν ἀστικῶν κέντρων κυρίως ἐπανακάμψαντες πληθυσμοὶ καὶ οἱ ἐξ ἄλλων διαφόρων περιοχῶν ἐγκατασταθέντες ἐκεῖ πρὸς ἀραιώσιν τῶν Σλάβων¹. Ἐλειδῆ δὲ τμῆμα τοῦ παλαιοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ παρέμεινε πιθανῶς εἰς τὰς ἐστίας του καθ' ὅλον τὸ μεσολαβῆσαν διάστημα, διατηρῆσαν τὸ ἀρχικὸν γλωσσικὸν ἰδιώμα του, ἦτο φυσικὸν ὑπολείμματα τούτου νὰ παραμείνουν εἰς τὸν ἐπικρατήσαντα κατόπιν γλωσσικὸν τύπον, τοιαῦτα δὲ ὑπολείμματα εἶναι προφανῶς αἱ ἐπιβιώσεις γραμματικῶν σχηματισμῶν κοινῶν μὲ τὸ ἰδιώμα τῆς Μάνης, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν.

Ἡ ὡς ἄνω ὑπόθεσις ἐξηγεῖ τὴν ὁμοιότητα τῆς γλῶσσης τῶν δυτικῶν καὶ νοτιῶν περιοχῶν τῆς Πελοποννήσου πρὸς τὴν κοινὴν νεοελληνικὴν, ὁμοιότητα ἡ ὁποία ὠδήγησε τὸν Νικόλαον Πολίτην² καὶ ἄλλους νὰ ἐκφράσουν τὴν γνώμην ὅτι ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἄλλων πόλεων προέκυψεν ἐκ τῆς μεταφυτεύσεως τοῦ πελοποννησιακοῦ ἰδιώματος εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν, μετὰ τὴν μεταφορὰν ταύτης ἐκ τοῦ Ναυπλίου, κατὰ τὸ 1836. Ὁ τύπος ὅμως τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς προϋπῆρχε αἰῶνας πρὶν, ὡς γλῶσσα τῶν ἀστικῶν κέντρων, πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τοῦ ἰσχυρισμοῦ μου τούτου παραθέτω κατωτέρω τὸ περίφημον ἐπίγραμμα τοῦ ἀθηναίου Λεονάρδου Φυλαρᾶ, πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς μητρὸς του, γραφὲν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, καὶ ἀκριβέστερον περὶ τὸ 1640, εἰς τὴν κοινὴν νεοελληνικὴν :

*«Κυρά μου, δὲν μοῦ βόλεσεν ἀκόμη νὰ γυρίσω,
εἰς τὴν πατρίδα, νὰ σέ δῶ καὶ νὰ σέ προσκυνήσω.
Χαίρου μὲ τὴν εἰκόνα μου κ' ἤξευρε πῶς μ' ἐσένα
Εἶναι ἡ καρδιά μου πάντοτε καὶ τὸ κορμὶ στὰ ξένα»³.*

1. Ἀπόδειξιν τοῦ ὡς ἄνω ἰσχυρισμοῦ καὶ μαρτυρίαν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς μεσαιωνικῆς βυζαντιακῆς κοινῆς εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπαίθρου τῆς Πελοποννήσου παρέχει τὸ κείμενον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως, ἔργον τοῦ 14ου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον βραβεύει στενωτέρων πολιτικῶν ἰδιοματισμῶν — ὅπως ἡ αἰτιατικὴ τοῦ προσώπου μὲ ἔδωσε, μὲ εἶπε, ἡ ὁποία δὲν διεσάθη μὲν εἰς τὴν Πελοπόννησον, οὔτε εἰς τὴν κοινὴν νεοελληνικὴν, διατηρεῖται ὅμως εἰς τὴν νεωτέραν πολιτικὴν παραλλαγὴν τῆς καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα Θεσσαλίας, Μακεδονίας καὶ Θράκης. Εἰς τὸ κείμενον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως ἡ σύνταξις τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας εἶναι ἀμφίρροπος. Οὕτω κατὰ γενόμενον παρ' ἐμοῦ ὑπολογισμόν, ἐπὶ 77 ἀκριβῶς περιπτώσεων εἰς τὰς ὁποίας ἦτο δυνατόν νὰ τεθῆ ἡ προσωπικὴ ἀντωνυμία κατὰ γενικὴν ἢ αἰτιατικὴν, εἰς τοὺς 1000 πρώτους στίχους τοῦ χρονικοῦ ἔχομεν 42 φορές σύνταξιν μὲ αἰτιατικὴν — μὲ εἶπε — καὶ 35 μόνον μὲ γενικὴν, — μοῦ εἶπε.

2. Εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Crumbacher (Crumb. Τὸ Πρόβλ. τῆς νεωτέρας γερμανικῆς Ἑλληνικῆς, ἑλλην. μεταφράσις, σελ. 151)

3. Ἠλία Βουτιερίδης, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Α'. σελ. 362.

Ὁ Λεονάρδος Φυλαράς δὲν ἦτο βεβαίως Πελοποννήσιος, ὁ τύπος ὅμως τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς ὑπῆρχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ μεσαιῶνος ὡς γλῶσσα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ ὁποία εἶχε μεταφυτευθῆ καὶ εἰς ἄλλα ἀστικά κέντρα καὶ mutatis mutandis ἔπαιξε τὸν ρόλον κοινῆς γλώσσης διὰ τὴν συνεννόησιν τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων. Κατὰ τὸν γνωστὸν μεσαιωνοδίφην καὶ μελετητὴν τῆς παλαιᾶς Ἀθήνας Δ. Καμπούρογλου, πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦδη ἡ κοινὴ δημοτικὴ ὠμιλεῖτο εἰς τὰ σπίτια τῶν καλῶν καλῶν τῆς Ἀθήνας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τοπικὸν παλαιοαθηναϊκὸν ἰδίωμα, τὸ συγγενὲς πρὸς τὰ μεγαροαγινήτικα, τὸ ὁποῖον ἐσυνήθιζεν ὁ λαός¹. Ἡ κοινὴ αὕτη γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ὁ Φυλαράς εἶχε χάσει βεβαίως ἐν τῷ μεταξύ, ἐκ τῆς κοινῆς χρήσεως, τοὺς στενοὺς πολιτικούς ἰδιωματισμούς της, ὅπως τὴν αἰτιατικὴν τοῦ προσώπου καὶ ἄλλα τινὰ ὄχι κοινά, ἐν τῷ συνόλω της ὅμως διετήρει τὴν αὐτὴν φωνητικὴν καὶ τὸ αὐτὸ τυπικόν.

Ἡ μὴ ἐπιβίωσις τοπικῶν ἰδιωμάτων εἰς τὸ δυτικὸν καὶ νότιον τμήμα τῆς Πελοποννήσου καὶ ἡ εἰς τὰς περιοχὰς ταύτας ἐπικράτησις τοῦ τύπου τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς δέον ἀνατιλέκτως ν' ἀποδοθῆ εἰς τὰς μετακινήσεις τῶν πληθυσμῶν καὶ εἰς τὰς γενομένας ἐκεῖ ἐποικήσεις, ὡς ἦδη παρατήρησεν ὁ Ἀνδρέας Σκιας, εἰς τὴν μελέτην του «Ὁ ἀληθὴς χαρακτήρ τοῦ λεγομένου γλωσσικοῦ ζητήματος». Ἀποκρούων οὗτος τὴν ἐκ Πελοποννήσου προέλευσιν τοῦ τύπου τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς καὶ προσάγων πρὸς τοῦτο ὡς ἀπόδειξιν τὴν ἐκεῖ διατήρησιν τῶν ἀσυναιρέτων, τὴν παρθεῖαν προφορὰν τοῦ σ, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν ἀφθονίαν τῶν ξενικῶν λέξεων, γνωρίσματα τὰ ὁποῖα δὲν μετεφυτεύθησαν εἰς Ἀθήνας, παρατηρεῖ :

«Τοῦτου ἔνεκα καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς ἱστορικὸς λόγος ἐξηγεῖ τὴν ἐπικράτησιν τῆς διαλέκτου τῶν χωρῶν τούτων ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, ἐκ πασῶν δὲ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν κατ' ἔξοχὴν ἐν τῇ δυτικῇ Πελοποννήσῳ συνέβησαν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας πλεῖσται μεταναστεύσεις καὶ ἐποικήσεις, συμπεραίνω ὅτι ἡ μεγαλυτέρα ὁμοιότης τῆς Πελοποννησιακῆς ταύτης διαλέκτου

1. Ὁ Δ. Καμπούρογλου εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ θεατρικοῦ του ἔργου «Ἡ νεράιδα τοῦ κάστρου», γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς περὶ τῆς γλώσσης τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν :

«Ἐσκέφθην καὶ ἔγραψα τὸ ἔργον μου εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν ὀμιλοῦν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐν Ἀθήναις εἰς τὰς κοινωνικὰς τῶν σχέσεις — ὅπως καὶ εἰς τὰς οἰκογενειακὰς τῶν κατόπιν οἱ καλοὶ - καλοί. Εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν κατὰ παράδοσιν ἐγνώριζα. Εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν μετεχειρίζοντο ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὰς λαϊκὰς λογοτεχνικὰς εἰς περὶ λόγον ἀφηγήσεις τῶν : εἰς τὰ περίφημα ἀθηναϊκὰ παραμῦθια, τὰ ὁποῖα ἀπὸ παιδάκι μὲ κατέθελγαν καὶ τὰ ὁποῖα ἔχω κυριολεκτικῶς ἀποστηθίσει...». «... Διὰ τὰ δῶσω ὅμως εἰς τὸ ἔργον μου καὶ τὸν στενῶς τοπικὸν χαρακτηρισμὸν, παρουσίασα δύο λαϊκοὺς τύπους, εἰς τὴν Ἀγορὰν τῶν Ἀθηναίων, ὀμιλοῦντας τὸ τοπικὸν ἰδίωμα...» Δ. Καμπούρογλου, Ἡ Νεράιδα τοῦ Κάστρου, Εἰσαγωγικά, σελ. 22-23.

πρὸς τὴν κοινὴν δημόδη δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς ὑπεροχὴν αὐτῆς ἀλλ' εἰς πρῶτον ἐξαφάνισιν ἐπιχωρίων διαλεκτικῶν ιδιοτισμῶν ἕνεκα τῶν ἄλλεπαλλήλων ἐποικήσεων»¹.

Περὶ τῆς ἀξιολογίας τῶν εἰδήσεων τοῦ χρονικοῦ ἐν σχέσει μὲ τὴν περιοχὴν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκταθῆ ὁ σλαβικὸς ἐποικισμὸς, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἀσφαλῆ συμπεράσματα καὶ ἐκ τῆς ἀντιπαροβολῆς μεσαιωνικῶν τινῶν κειμένων εἰς τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται γεωγραφικαὶ πληροφορίαι περὶ Πελοποννήσου. Τὰ κείμενα ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Ὁ Συνέκδημος τοῦ Ἱεροκλέους τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ βου αἰῶνος².

2) Τὸ τακτικὸν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1555 Α παρισινοῦ κώδικος, συγγραφὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων, καὶ ἀκριβέστερον, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ Γερ. Κονιδάρη, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 733 καὶ 746³.

3) Ἡ γεωγραφικὴ πραγματεία «Νουσάτ ἀλ μουστάκ» τοῦ Ἄραβος περιηγητοῦ Ἐδρεσῆ, γραφεῖσα κατὰ τὸ 1153⁴.

Ὁ Συνέκδημος τοῦ Ἱεροκλέους ὁ ὁποῖος ἀναφέρει 24 πόλεις τῆς Πελοποννήσου μὲ τὰ ἀρχαῖα τῶν ὀνόματα, τινὰ τῶν ὁποίων παρεφθαρμένα, ἀγνοεῖ πάντως τὰς νέας πόλεις Ἄρκαδία, Καλαμάτα καὶ Μονεμβασία αἱ ὁποῖαι ὑποτίθεται ὅτι ἐκτίσθησαν κατὰ τὰς σλαβικὰς ἐπιδρομὰς τοῦ 7ου καὶ 8ου αἰῶνος ὑπὸ τῶν τραπέντων πρὸς τὰ παράλια κατοίκων τοῦ ἑσωτερικοῦ, μολοντί μνημονεύει τὴν πόλιν Κυπαρισσία παρὰ τὴν ὁποίαν ἐκτίσθη κατόπιν ἡ Ἄρκαδία, καθὼς καὶ τὸ Αἴγιον μὲ τὸ ἀρχαῖον του ὄνομα.

Τὸ τακτικὸν τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων τοῦ παρισινοῦ κώδικος 1555 Α μνημονεύει τριάκοντα πέντε ἔδρας μητροπόλεων, ἀνεξαρτήτων ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ἐπισκοπῶν. Ἡ Κόρινθος ἀναφέρεται ὡς ἡ μοναδικὴ μητρόπολις τῆς Πελοποννήσου, μνημονεύονται δὲ ὡς ἀνεξάρτητοι ἀρχιεπισκοπαὶ αἱ Πάτραι καὶ ἡ Ἄρκαδία. Καὶ ἡ μνεῖα μὲν τῶν Πατρῶν ὡς ἀρχιεπισκοπῆς ἐπιβεβαιοῖ τὴν πληροφορίαν τοῦ σχολίου Ἀρέθα καὶ τῆς βηριτικῆς παραλαγῆς περὶ αὐτῶν «ὡς ἀρχιεπισκοπῆς πρὸ τούτου χρηματιζούσης», ἀποκλείει ὁμοῦς τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μαυροῦ μετοικεσίαν καὶ ἐρήμωσιν τῆς πόλεως, ἐφ' ὅσον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων μνημονεύεται αὕτη ὡς ἐκκλησιαστικὴ ἔδρα ἐν λειτουργίᾳ. Ὡς πρὸς τὴν πόλιν

1. Α. Σκια, Ὁ ἀληθὴς χαρακτὴρ τοῦ λεγομένου γλωσσικοῦ ζητήματος, Παράρτημα Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Πανεπιστημίου, 1902/1903, σελ. 44.

2. Κατὰ τὸν Hogniman (Hierocles, 1939, Βρυξέλλα), ἐγρᾶφη μεταξὺ 528 καὶ 535.

3. Γερ. Κονιδάρη, Αἱ Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ «Τάξις» αὐτῶν, σελ. 27 καὶ 85.

4. Βέης, εἰς Ἐγκυκλ. Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη, ἄρθρον Ἑλλάς, τόμος Ε', σελ. 293, στ. α'.

Ἄρκαδία, ἡ μνεΐα ταύτης ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν ὅτι καὶ πρὸ τῆς σλαβικῆς ἐποικίσεως τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰῶνος εἶχον προηγηθῆ καὶ ἄλλα σλαβικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐποικήσεις, συνέπεια τῶν ὁποίων ὑπῆρξε ἀσφαλῶς καὶ ἡ κτίσις τῆς Ἄρκαδίας. Ἡ εἰς τὸ τακτικὸν τοῦτο μνεΐα ἐπισκοπῶν Αἰγίου, Συλλέου (Πύλου) καὶ Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς δὲν ἀποδεικνύει πάντως τὴν μὴ ἔκτοτε ὑπαρξίν τῶν νέων ὀνομάτων τῶν πόλεων Βοστίτσας, Ναυαρίνου καὶ Μονεμβασίας, διότι, ὡς γνωστὸν, ἡ ἐκκλησία, προκειμένου περὶ ἐπισκοπικῶν ἔδρῶν διατηρεῖ πάντοτε τὰ καθιερωμένα παλαιότερον ὀνόματα. Ἀντιθέτως ἡ μνεΐα ἐπισκοπῆς Λακεδαιμόνος ἐμβάλλει ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν ἀκριβείαν τῆς εἰδήσεως τοῦ χρονικοῦ ὅτι κατόπιν τῆς φυγῆς εἰς Μονεμβασίαν ἡ πόλις αὕτη εἶχε παύσῃ ν' ἀποτελῆ ἔδραν ἐπισκόπου. Πιθανὸν ἦ ἐκ Λακεδαιμόνος φυγὴ τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὴν Μονεμβασίαν, ἡ ὁποία, ὡς εἶδομεν, ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ τὸ 728, δὲν ὑπῆρξε γενικὴ, ἢ διὰ τμήμα τῶν κατοίκων ἦτο προσωρινή, ἐπικολούθησε δὲ ἐνδεχομένως καὶ ἄλλη φυγὴ, ἴσως πρὸς τὸν Πάριωνα, ἀναγομένη ὅμως εἰς τὰ τελευταῖα τῆς σλαβικῆς κατοχῆς ἔτη τὰ προηγηθέντα τῆς ἐπὶ Νικηφόρου ἡττης τῶν ἐπιδρομῶν, ἴσως δὲ καὶ συμβάντα τινὰ σχετιζόμενα πρὸς τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι καὶ μεταγενέστερα τοῦ αὐτοκράτορος τούτου καὶ ἀνήκουν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θεοφίλου ἢ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γ'.

Τὰς πόλεις Βοστίτσαν καὶ Ναυαρίνον ἀναφέρει ἡ γεωγραφικὴ πραγματεΐα «Νουσατ ἀλ μουστακ» τοῦ Ἄραβος περιηγητοῦ Ἐδρεσῆ. Καὶ ὡς πρὸς τὴν σλαβικὴν μὲν προέλευσιν τοῦ ὀνόματος τῆς Βοστίτσας δὲν τίθεται βέβαια ζήτημα, ὡς πρὸς τὸ Ναυαρίνον ἢ Ἄβαρίνον ὅμως τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἀπλοῦν. Τὴν προέλευσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ναυαρίνου ἠθέλησεν νὰ ἀναγάγῃ ὁ Horpf εἰς τὴν κατασχοῦσαν τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος ἑταιρίαν τῶν Ναβαρραίων, ἡ μνεΐα ὅμως τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἄβαρίνου εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μωρέως, στ. 8096, γραφὲν πρὸ τῆς καθόδου τῶν Ναβαρραίων ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Ἄλλωστε οὔτε καὶ εἰς τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας δύναται νὰ ἀναχθῆ τὸ ὄνομα εἰδίως ὡς εἶδομεν ἀναφέρει τοῦτο ὁ Ἐδρεσῆ κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, δηλαδὴ πρὸ τῆς καθόδου τῶν Φράγκων. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἠθέλησε νὰ συσχετίσῃ ὁ Fallmeayer¹ πρὸς τοὺς Ἀβάρους, τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἀπεδέχθη καὶ ὁ Curtius εἰς τὸ περὶ τῆς Πελοποννήσου ἔργον του², ὑποστηρίξας ὅτι εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο «διετηρήθη ἕκνος σαφὲς ὑποδηλοῦν τὴν ἐνταῦθα ὑπάρξασαν ἐστίαν τῶν Ἀβάρων». Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἀντετάχθη ὑπὸ τοῦ Παπαρηγοπούλου ὅτι τὸ ὄνομα Ἄβαροι ἦτο λόγιον φιλολογικὸν κατασκευάσμα, ὅτι ἡ πραγματικὴ

1. Fragmente, τόμος 2, σελ. 413.

2. Peloponnesos, I, σελ. 91.

των ὀνομασία μὲ τὴν ὁποίαν τοὺς ἐκάλουσαν οἱ Σλάβοι ἦτο Ὁμπροὶ καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ δώσουν οὗτοι τὸ ὄνομα τῶν εἰς πόλιν τινὰ δὲν θὰ ἐχρησιμοποιοῦσαν πάντως πρὸς τοῦτο τὴν φιλολογικὴν ὀνομασίαν τὴν ὁποίαν τοὺς ἀπέδιδον οἱ Ἕλληνες. Εἰς τὰ ἀνωτέρω δέον νὰ ἀντιταχθῆ ὅτι ὡς μᾶς γνωρίζουν οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοί, οἱ Ἄβαροι ἐκάλουσαν ἑαυτοὺς Οὐάθ-Χουννί, ὀνομασίαν ἣ ὁποία παρουσιάζει μεγαλυτέραν συνάφειαν πρὸς τὸ ὄνομα Ἄβαροι, παρὰ τὸ Ὁμπροὶ. Κατὰ τὸν Tomaschek εἰς τὴν Pauly's Real Encyclopädie εἰς τὴν λέξιν Ἄβαρες, ἣ ὀνομασία Ἄβαροι προέρχεται ἐκ τοῦ περσικοῦ *Ābar, Awar*, εἶναι δὲ ἀπλῶς ἕτερος τύπος τῆς λέξεως Ὀγώρ¹. Ὅπωςδὴποτε τὸ ὄνομα Ναβαρίνον φαίνεται σλαβογενὲς — παρὰβαλε τὰ ἀνάλογα σλαβικὰ Σεμλίν, Κρεμλίν, Τσαρίτσιν, κτλ. — πάντως δὲ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καθὼς καὶ τῆς Βοστίτσας ἔχομεν ἐπιβεβαιώσασιν τῆς πληροφορίας τοῦ χρονικοῦ ὅτι αἱ σλαβικαὶ ἐγκαταστάσεις ἐξετείνοντο κυρίως εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Πελοποννήσου.

Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰ ἀνωτέρω δέον νὰ σημειωθῆ ὅτι, ὡς ὑπεδείξαμεν ἤδη, ἣ εἰς τὴν Ἱβηρικὴν παραλλαγὴν μνεῖα τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀβάρων ἔχει καθαρῶς φιλολογικὴν τὴν προέλευσιν καὶ εἶναι ἀσφαλῶς ἄσχετος πρὸς οἰανδὴποτε συσχέτισιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ναβαρίνου ἣ καὶ τῶν Μηλιγγῶν πρὸς αὐτούς.

Παρουσία Ἀβάρων εἰς Πελοπόννησον δὲν μαρτυρεῖται ρητῶς, δὲν δύναται ὅμως καὶ ν' ἀποκλεισθῆ ἀπολύτως ἐπιδρομὴ τῶν τις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μαυρικίου ἣ τοῦ Ἡρακλείου, λαβοῦσα ἐνδεχομένως χώραν πάντως πρὸ τῆς ὑπ' αὐτῶν πολιτορχίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως (626). Μεταξὺ τῶν ἐκ τῶν ὑστέρων μνημονευομένων δύο σλαβικῶν φυλῶν τῆς Πελοποννήσου, ἣ μία ἐξ αὐτῶν, οἱ Μηλιγγοί, ὡς ἐσημειώσαμεν ἤδη, δὲν παρουσιάζουν ὡς πρὸς τὴν ὀνομασίαν τῶν, σαφῆ σλαβικὰ χαρακτηριστικά. Εἶναι σχετικῶς ἄξιον προσοχῆς ὅτι εἰς τὸν βίον τοῦ κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ζήσαντος δσίου Νίκωνος τοῦ μετανοεῖτε, γραφέντα κατὰ τὸν 12ον, ἀποδίδεται εἰς αὐτοὺς ἣ ὀνομασία Ἀθρικοί. Πρὸς τοὺς τελευταίους θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συσχετισθῶν οἱ ὑπὸ Πορφυρογεννήτου μνημονευόμενοι Ἀφρικοί, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ὑποκρύπτονται πιθανὸν ὅχι Ἀφρικανοὶ ἀλλ' Ἀβρικοί, ἐκσλαβισμένοι ὅμως πάντως γλωσσικῶς. Παρόμοια ἐνδείξεις ὤθησαν πιθανῶς καὶ τὸν συμπληρτικὴν τῆς Ἱβηρικῆς παραλλαγῆς νὰ προβῆ εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ὑπάρχοντος εἰς τὴν ἀρχικὴν πηγὴν τοῦ ὀνόματος τῶν Σκλαβηνῶν μὲ τὸ ὄνομα τῶν Ἀβάρων, ἀντικατάστασιν ἣ ὁποία προφανῶς ἔχει καθαρῶς φιλολογικὴν τὴν προέλευσιν, ἐφ' ὅσον συνδέεται μεμαρτυρημένως μὲ προσπάθειαν συσχέτισεως τῶν γεγονότων τῆς Πελοποννήσου μὲ τὰ γραφόμενα τῶν ἱστορικῶν περὶ ἀβαρικῶν ἐπιδρομῶν ἐπὶ Μαυρικίου.

1. Βλέπε Pernice, L'imperatore Eraclio, σελ. 91 ὑποσημ.

17. Ἐκ τῆς κάπως μακρᾶς ταύτης ἑξετάσεως τῶν σχετικῶν μὲ τὸ λεγόμενον χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας, προκύπτει ἐν συμπεράσματι ὅτι ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ μορφή, ὡς ἐμφανίζεται αὕτη εἰς τὴν ἰβηρικὴν του παραλλαγὴν, γραφεῖσα περὶ τὰ τέλη τοῦ 10ου αἰῶνος, πάντως μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνοδὸν τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (963) καὶ πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου καταλύσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους (1019), ἀπρητίσθη ἐκ δύο σαφῶς διακρινομένων μεταξύτων μερῶν, ἕξ ἱστορικῆς τινος εἰσαγωγῆς περὶ τῶν Ἀβάρων ἀντληθείσης ἐκ τῶν διαφορῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων καὶ συγκεκριμένως ἐκ τοῦ Προκοπίου, τοῦ Εὐαγρίου, τοῦ Θεοφυλάκτου τοῦ Σιμοκάττη καὶ τοῦ Θεοφάνους ἀποσπάσματα τῶν ὁποίων καὶ παρεντίθενται καὶ ἕξ ἱστορικῆς τινος ἀφηγήσεως περὶ τῶν συμβάντων τῆς Πελοποννήσου ἀντληθείσης πιθανῶς ἕξ ἀναφορᾶς μητροπολίτου τινος τῶν Πατρῶν ἐπὶ Λέοντος ΣΤ', κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ αἰδεσίμου τῶν διαφορῶν μητροπολιτικῶν θρόνων, ζητοῦντος τὴν ἐπικύρωσιν τῆς προαγωγῆς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πατρῶν εἰς μητρόπολιν καὶ τῆς ὑπ' αὐτὴν ὑπαγωγῆς τῶν ἐπισκοπῶν Μεθώνης, Κορώνης καὶ Λακεδαίμονος. Ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συγγραφῆς τῆς ἰβηρικῆς παραλλαγῆς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν τοῦτον παρεμφερῆ πρὸς ἐκεῖνον τοῦ συγγραμματος τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω ἀναφορὰν μητροπολίτου Πατρῶν, ἐπεδίωξε δηλαδὴ δι' αὐτῆς ὁ ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς συγγραφεὺς νὰ πλαισιώσῃ καὶ δοκουμεντάρῃ ἱστορικῶς τὴν εἰς τὸ δευτέρον μέρος τῆς παραλλαγῆς περιλαμβανομένην διήγησιν περὶ τῶν συμβάντων τῆς Πελοποννήσου.

Αἱ περὶ τῆς Πελοποννήσου εἰδήσεις τοῦ δευτέρου μέρους τῆς ἰβηρικῆς παραλλαγῆς τὸ ὁποῖον συμπίπτει καὶ φραστικῶς πρὸς τὸ σχόλιον Ἀρέθα, πηγάζουσαι προφανῶς ἐμμέσως ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ ἴσως καὶ ἐκ συναξαρίου τινος περὶ τῶν ἐπὶ Νικηφόρου συμβάντων, περιλαμβάνοντος καὶ εἴδησιν τινὰ περὶ σλαβικῆς τινος ἐπιδρομῆς ἐπὶ Μαυρικίον προερχομένης εἴτε ἕξ ἀναγραφῆς τινος τῆς ἐκκλησίας Πατρῶν εἴτε ἐκ τῶν Βιβλίων Θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἢ ἄλλον παρεμφεροῦς συναξαρίου εἴτε ἐκ τοῦ γνωστοῦ χωρίου τοῦ Εὐαγρίου, ἀποτελοῦν δυσδιάλυτον κράμα μὴ δυνάμενον πλέον νὰ ἀναχθῆ εἰς τὰ ἀρχικά του στοιχεῖα. Ἡ περὶ ἀβαρικῆς ἢ σλαβικῆς κατοχῆς, διαρκεσάσης ἐπὶ διακόσια δεκαοκτῶ ἔτη εἴδησις προέκυψε πιθανῶς ἐκ τοῦ συμφυρμού καὶ τῆς συγχωνεύσεως εἰδήσεων καὶ παραδόσεων περὶ βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἐποικήσεων ἀναγομένων εἰς διαφορητικὰς ἐποχάς, ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς ἴσως τοῦ Ἀλαρίχου τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνος ἢ ὁποῖα ἀποτελοῦσα τὸ πρῶτον κατὰ τῆς Πελοποννήσου πλῆγμα τῶν βαρβάρων ἦτο φυσικὸν νὰ προξενήσῃ ἐντύπωσιν καὶ νὰ ἀφήσῃ ἀναμνήσεις μέχρι τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλάβων τοῦ 7ου καὶ 8ου αἰῶνος καὶ τῶν ἀνταρσιῶν των τῶν μέσων τοῦ 9ου ἐπὶ Θεοφίλου καὶ Μιχαὴλ τοῦ Γ'.

Ἡ ὡς ἄνω ἐρμηνεία τῆς προελεύσεως τῆς εἰδήσεως περὶ τῆς ἐπὶ διακόσια δεκαοκτῶ ἔτη βαρβαρικῆς κατοχῆς δὲν ἀποκλείει τὴν ἐπὶ μέρους ἀκριβειαν τμήματος τῶν εἰδήσεων τοῦ χρονικοῦ, ἰδίως τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἦταν τῶν Σλάβων, τὸν ἐπαναπατρισμὸν τῶν ἀπομακρυνθέντων πληθυσμῶν, τὸν ἐποικισμὸν ἄλλων χριστιανικῶν πληθυσμῶν εἰς Πελοπόννησον πρὸς ἀραιοῖσιν τῶν Σλάβων καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῶν Πατρῶν εἰς μητρόπολιν. Ἐπίσης φαίνεται ἀκριβῆς καὶ ἐπιβεβαιοῦται ἐκ πλείστων πηγῶν ἢ πληροφορία τοῦ χρονικοῦ ὅτι οἱ Σλάβοι περιορίζοντο κυρίως εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς Πελοποννήσου ἐνῶ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα αὐτῆς ἔμεινε καθαρὸν ἐκ τοῦ «Σθλαβηνοῦ ἔθνους». Ἡ εἰδήσις τοῦ χρονικοῦ περὶ ἀβαρικῆς ἢ σλαβικῆς ἐπιδρομῆς εἰς Πελοπόννησον ἐπὶ Μαυρικίου πιθανὸν νὰ ἔχεται ἀκριβείας, χωρὶς ὅμως ἢ ἐπιδρομὴ αὕτη νὰ συνεπέγαγε τὴν ἔκτοτε ὀλοσχερῆ κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὴν εἰς αὐτὴν ἐγκατάστασιν τῶν Σλάβων. Ἐπηκολούθησαν προφανῶς καὶ ἄλλαι σλαβικαὶ ἢ ἀβαρικαὶ ἐπιδρομαί, ἤρχισε δὲ πιθανῶς ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος ὁ σλαβικὸς ἐποικισμὸς, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔλαβε κυρίως χώραν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 8ου.

Δ'. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

1. Ἐκ τῆς πολυπλεύρου ἐξετάσεως ταύτης τοῦ ζητήματος τῆς καθόδου τῶν Σλάβων εἰς τὴν Ἑλλάδα προκύπτει ἀδιαφιλονεικῆτως ὅτι ὀπωσδήποτε δὲν ἔλαβε χώραν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος, ἐπὶ Μαυρικίου, ἢ ἐγκατάστασις αὐτῶν εἰς Πελοπόννησον. Ἡ ἐκεῖ παρουσία των κατὰ μάζας μαρτυρεῖται ἀσφαλῶς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰῶνος, δύναται δὲ νὰ εἰκασθῇ ἀρχικὴ ἀραιὰ διείσδυσις των εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 7ου. Ἐπὶ Μαυρικίου ἔλαβε πιθανῶς χώραν ἀπλῆ ληστρική σλαβικὴ ἐπιδρομὴ μέχρι Κορίνθου, ἢ ἀνάμνησις τῆς ὁποίας ἔδωσε πιθανῶς λαβὴν εἰς συνύφανσιν τοῦ μύθου περὶ τῆς ἔκτοτε καὶ ἐπὶ διακόσια δεκαοκτῶ ἔτη σλαβικῆς κατοχῆς.

Ὡς παρατήρησεν ἤδη ὁ Παπαρρηγόπουλος, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ ζήτημα τῆς καθόδου τῶν Σλάβων κατὰ τὸν 6ον ἢ τὸν 8ον αἰῶνα οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει ὡς πρὸς τὸ ἐθνολογικὸν ζήτημα τῆς Πελοποννήσου, δοθέντος μάλιστα καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ διεθνὴς ἐπιστημονικὴ γνώμη ἀπορρίπτει σήμερον γενικῶς τὴν ἀποψιν τοῦ Fallmerayer περὶ ὀλοσχεροῦς ἐξολοθρεύσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἡ συνέχισις τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἰς δύο περιοχὰς τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου, τὴν Τσακωνιὰν καὶ τὴν Μάνην, μαρτυρεῖται ἀσφαλῶς ἐκ τῆς διατηρήσεως ἐκεῖ τῶν ἰδιαιτέρων ἀρχαϊκῶν ἰδιωμάτων τῶν ὡς ἄνω περιοχῶν. Ἡ διατήρησις ἐπίσης τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ὀνομάτων τῶν πόλεων μαρτυρεῖ ἀσφαλῶς τὴν ἐν μέρει τοῦλάχιστον συνέχισιν τοῦ παλαιοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰ ἀστικά κέντρα τῆς χερσονήσου.

Ὡς πρὸς τὰς ὑπολοίπους περιοχάς δύναται νὰ εἰκασθῇ ὅτι ὁ πληθυσμὸς αὐτῶν ἔχει τὴν προέλευσίν του ἐν μέρει μὲν ἀπὸ τοὺς διασωθέντας παλαιότερους κατοίκους καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς ἐποικισθέντας ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου διαφορετικῆς προελεύσεως χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς ἐν μέρει δὲ ἀπὸ τοὺς διασωθέντας τῆς σφαγῆς κατὰ τὸν τελικόν των ἀφανισμόν Σλάβους τῆς Πελοποννήσου — ἐκχριστιανισθέντας ἐπὶ Νικηφόρου καὶ ἑξελληνισθέντας βραδύτερον, εἰς τοὺς ὁποίους πιθανὸν νὰ ὀφείλεται καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Σκιᾶ σημειωθείσα παχεῖα προφορὰ τοῦ σ εἰς περιοχάς τινὰς τῆς Πελοποννήσου, γνώρισμα τῶν σλαβικῶν γλωσσῶν, — καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τοὺς ἐγκαταστάνας μεταγενεστέρως, ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος, Φράγκους, Βενετοὺς καὶ Ἄλβανούς. Ἡ ἐπικράτησις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὸ σύνολον σχεδὸν τῆς Πελοποννήσου, ἑξαιρέσει περιοχῶν τῆς Ἀργολίδος, τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Τροιζηνίας ὅπου διατηρεῖται εἰσέτι ἡ Ἄλβανικὴ, ἀποτελεῖ ἀδιαφιλονείκητον μαρτυρίαν ὅτι ὁ ἀρχικὸς ἑλληνικὸς πυρῆν, ἰσχυρότερος ἐκάστοτε πρὸς τὰ ἀναμιχθέντα πρὸς αὐτὸν ξενικὰ στοιχεῖα, ἀφωμοίωσε ταῦτα, χωρὶς νὰ ἀφήσουν ὀπισθὲν τῶν ὡς μαρτυρίαν τῆς διαβάσεώς των οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ ἐκατοντάδας τινὰς ξενικῶν τοπωνυμιῶν.